

DOI: 10.31648/pl.7875

SŁAWOMIR SOBIERAJ

Siedlce University of Natural Sciences and Humanities

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6332-692X>

e-mail: slawomir.sobieraj@uph.edu.pl

Zbigniew Chojnowski, *Polska tradycja literacka w piśmiennictwie mazurskim. Recepcja i wypisy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2021, ss. 384

Monografia Zbigniewa Chojnowskiego, poświęcona obecności polskiej tradycji literackiej w piśmiennictwie Mazurów, jest kolejną pozycją w jego dorobku, która wpisuje się w nurt badań nad twórczością autorów współtworzących kulturalne oblicze regionu dawniej i współcześnie. Warto wymienić tu następujące publikacje: *Michał Kajka. Poeta mazurski* (Chojnowski 1992), *Zmartwychwstały kraj mowy. Literatura Warmii i Mazur lat dziewięćdziesiątych* (Chojnowski 2002), *Wyobraźnia historyczna Mazurów pruskich* (Chojnowski 2014). Prezentowana praca, podobnie jak ostatnia z wyżej wymienionych, skupia uwagę czytelników na zagadnieniach, które dotyczą literatury rozwijającej się na Mazurach na przestrzeni półtora wieku, tj. od czasu utworzenia tzw. powiatów mazurskich w obrębie Prus Wschodnich (w rejencjach królewieckiej i gąbińskiej) w 1818 roku (Kossert 2004: 107) po rok 1945, kiedy przestały one istnieć wraz z klęską Niemiec hitlerowskich. Jednak tym razem mocniejszy akcent został położony na wykazaniu związków z polską kulturą i literaturą, podczas gdy wcześniejsze badania zorientowane były na oglądzie tropów przeszłości wieloetnicznej, uwzględniającym wydarzenia z historii Niemiec (Prus) i Polski, a także całej Europy, np. kampanię napoleońską z roku 1812.

Polskojęzyczna twórczość pisarzy ludowych na południowych krańcach Prus Wschodnich, której szczególny rozkwit przypada właśnie na wiek XIX i pierwszą połowę XX stulecia, pozostaje wciąż obszarem nie do końca przebadanym w obrębie historii literatury polskiej. Mimo podejmowania prób jej częściowego omówienia, dokonywanych już przed ponad stu laty, o czym świadczą prace Jana Karola Sembrzyckiego (*Krótki przegląd literatury ewangelicko-polskiej Mazurów i Szlązaków od r. 1670, 1888*) i Juliusza Jana Ossowskiego (*Przyczynek do literatury mazurskiej, 1883*), a także później w szkicach i opracowaniach badaczy powojennych: Tadeusza Orackiego (Oracki 1983, 1976), Edwarda Martuszewskiego (Martuszewski 1965), Emilii Sukertowej-Biedrawiny, Władysława

Gębika i innych, wciąż brakuje całościowych ujęć literaturoznawczych. Część wspomnianej luki badawczej wypełnia nowe studium Zbigniewa Chojnowskiego.

Autor najwięcej miejsca poświęca pisarstwu twórców ludowych XIX wieku, osadzając swoje analizy i interpretacje w kontekście politycznych oraz społecznych uwarunkowań życia w Prusach Wschodnich, a także religijnej tradycji i czytelniczych przyzwyczajęń ludności pogranicza, które kształtowały się przez kilka wieków na granicy ścierania się dwóch głównych żywiołów etnicznych: niemieckiego i polskiego. Mimo że Mazurzy mieli poczucie osobnej tożsamości kulturowej, czego wyraz odnajdujemy niejednokrotnie ich w twórczości literackiej, nie stworzyli ani własnego narodu, ani własnego państwa (Małek 2020: 178). Może dlatego, że ich język będący odmianą polszczyzny, utrudniał im asymilację w państwie niemieckim przed rokiem 1945, a po drugiej wojnie światowej protestanckie wyznanie i skutki germanizacji uniemożliwiły odnalezienie swojego miejsca w odrodzonej Polsce.

Monografia Zbigniewa Chojnowskiego zawiera wnikliwą charakterystykę związków pisarstwa Mazurów z literaturą polską w rozmaitych wymiarach i aspektach, przy czym autor nadmieniając w słowie wstępnym, że miejscowi twórcy czerpali zarówno z literatury polskiej, jak i niemieckiej (poddawali znane sobie teksty „zabiegom dostosowawczym”), podsuwa mimowiednie myśl, że jest to jedna z możliwych perspektyw badawczych. Kompozycja pracy wynika z problemowego ujęcia kluczowych dla przedmiotu zagadnień: języka i historii, inspiracji Biblią, związków z literaturą polską, „syndromu uprzystępniania” w popularnej literaturze ludowej oraz refleksji krytycznoliterackiej.

We wprowadzeniu badacz pokrótce zapoznaje czytelnika z dziejami Mazurów od czasów średniowiecza po wiek XX i ich językiem, biorąc pod uwagę funkcjonowanie wśród nich źródeł pisanych, tj. Biblii, śpiewników (kancjonałów) i innych wydawnictw rozpowszechnianych przez duchowieństwo, jak również w późniejszym czasie kalendarzy i prasy polskojęzycznej. Rozważa stosunek Mazurów do odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 roku.

Kolejna część monografii (*Z Biblii gdańskiej*) związana jest z recepcją Biblii i motywów biblijnych. Autor przybliżył teksty wierszy, opowiadań i pieśni inspirowanych bezpośrednio Pismem Świętym lub psalmami, które były niezwykle popularne wśród miejscowej ludności wiejskiej dzięki kancjonałowi pruskiemu. Zwraca uwagę na to, że w mazurskim piśmiennictwie ludowym, pozostającym pod silnym wpływem luterańskiej formacji duchowej, występuje większa liczba odniesień biblijnych niż w twórczości na obszarach etnicznie polskich, która ukształtowała się w kręgu katolicyzmu. Dowodzi, że niekiedy inspiracje przerażały się wprost w zapożyczenia i parafrazy, które miały służyć celom

dydaktycznym i wychowawczym. Zauważa, że niejednokrotnie cytaty biblijne pomagają objaśnić tekst literacki bądź publicystyczny, a sama Księga Ksiąg jest traktowana jako swojego rodzaju „poradnik etyczno-obyczajowy”. Chojnowski podaje liczne egzemplifikacje problematyki moralnej inspirowanej Pismem Świętym (przede wszystkim Starym Testamentem) w wierszach o wychowaniu mało znanych autorów, np. Tobiasza Stullicha, Augusta Jacubczika, Jana Gwiazdy, Gotfryda Bendzulli, a także tytana piśmiennictwa mazurskiego w wieku XIX – Marcina Gerssa. Przywoływane obficie materiały źródłowe wskazują na różnorodność gatunkową omawianych tekstów, znajdziemy tu krótkie wierszyki biblijne, przypowieści o charakterze narracyjnym, rymowane opowiadania stylizowane na pieśni, „zagodowki” czyli wiersze-zagadki.

W trzeciej części pracy poddano analizie zagadnienie parafraz utworów wybitnych przedstawicieli literatury polskiej w tekstach pisarzy mazurskich. Omówiono: specyficzne trawestacje pamiętników Paska w redakcji Jana Karola Sembrzyckiego, mickiewicziana Gustawa Gizewiusza (m.in. przeróbki *Konrada Wallenroda*) i Marcina Gerssa opracowanie dwóch ballad (*Lilii* Mickiewicza oraz *Malin* Aleksandra Chodźki), autorską bajkę zwierzęcą wzorowaną na dokonaniach Ignacego Krasickiego i Dionizego Książnina, relacje między Józefem Ignacym Kraszewskim a redaktorem „Kalendarza Królewsko-Pruskiego Ewangelickiego” (także korespondencję oraz twórczość tego drugiego), jak również parafrazy innych polskich utworów (Henryka Sienkiewicza i Józefa Chociszewskiego) w dorobku Michała Kajki. W niezwykle wnikliwych interpretacjach wykorzystana została z dobrym skutkiem porównawcza metoda analizy tekstów.

W kolejnym rozdziale (*Między polską a mazurską literaturą ludową*) zwrócono uwagę za zjawisko „uprzystępniania” – czyli przedruku połączonego ze swoistą parafrazą dostosowującą tekst publikowany do mazurskich regionalnych uwarunkowań kulturowych. Owo dostosowanie miało służyć lepszemu odbiorowi wśród miejscowych czytelników. Badacz rozpatruje przykłady przeróbek dokonywanych przez Marcina Gerssa na utworach literatury popularnej, które pojawiały się na łamach redagowanych przez niego wydawnictw: „Gazety Leckiej” i „Kalendarza Królewsko-Pruskiego Ewangelickiego”. Wskazuje też na kontrowersyjną kwestię autorstwa i oryginalności.

Ostatnia, najkrótsza część monografii, zapowiadana w *Słowie wstępnym* jako „domknięcie zarysu dziejów przejawiania się polskiej tradycji literackiej na Mazurach”, to próba opisania zaczątków myśli krytycznoliterackiej na tym terenie, która w sposób niezwykle specyficzny znajdowała swój wyraz w rozmaitego rodzaju wypowiedziach miejscowych twórców i komentatorów literatury. Przede wszystkim przedstawiono tu zagadnienie dodatków okołotekstowych i objaśnień

do utworów wprowadzanych przez redaktorów pism mazurskich, a także uzupełnień tekstu, przeróbek tytułów i dodawanych podtytułów. Poza tym podjęto kwestię stosowania nazw genologicznych i funkcjonowania tak specyficznych utworów jak „zagodywki”, czyli zagadki. Autor wspomina o „ideologicznym sterowaniu lekturą”. Píše również o licznych publikacjach biograficznych, odnoszących się do znanych pisarzy polskich (jak np. Jan Kochanowski, Franciszek Karpiński, Józef Ignacy Kraszewski) oraz mazurskich (Marcin Gerst, Jan Jenczio, Michał Kajka).

Recenzowana książka stanowi ważne ogniwo w szeregu najnowszych badań nad literaturą mazurską. Ze względu na liczne przywołania mało znanych tekstów, dociekliwe analizy, komentarze i wnioski staje się niezwykle cennym źródłem wiedzy o Mazurach. Imponuje rozległość obszaru eksploracji źródłowego materiału literackiego, czerpanego głównie z dziś trudno dostępnych egzemplarzy gazet i periodyków dziewiętnastowiecznych. Autor wykazuje się znakomitą orientacją w sferze kultury mazurskiej XIX i XX wieku, co udowadnia nie tylko poprzez odwołania do twórczości dużej grupy pisarzy dotychczas nienotowanych w istniejących opracowaniach (Johann Bogdan, Fridrich Zimmek, Gottlieb Zylla), lecz także poprzez krytyczne wykorzystanie prac innych badaczy przedmiotu, jak np. Władysław Chojnacki, Grzegorz Jasiński, Andrzej Staniszewski, Danuta Kasperek.

Monografia Zbigniewa Chojnowskiego to niezwykle wartościowa pozycja, ukazująca teksty literackie w wieloaspektowym wymiarze. Dostarcza licznych informacji o dziejach ludu mazurskiego, jego życiu społecznym, religijności oraz zwyczajach językowych. Autor porusza wiele interesujących problemów badawczych, wcześniej nierozpoznanych przez badaczy zajmujących się zagadnieniami piśmiennictwa na Mazurach. Między innymi rzuca nowe światło na kwestię znajomości literatury polskiej wśród ludności południowej części Prus Wschodnich oraz inspiracji z niej płynących, które często skutkowały parafrazowaniem i poniekąd plagiowaniem znanych utworów. Przedstawione analizy i interpretacje utrzymane są na wysokim poziomie merytorycznym. Szczególnymi walorami pracy są obszernie wypisy z literatury mazurskiej, opatrzone rzeczowym komentarzem filologicznym, a także bogata bibliografia.

Bibliografia

- Chojnowski Zbigniew (1992), *Michał Kajka. Poeta mazurski*, Olsztyn.
Chojnowski Zbigniew (2002), *Zmartwychwstały kraj mowy. Literatura Warmii i Mazur lat dziewięćdziesiątych*, Olsztyn.
Chojnowski Zbigniew (2014), *Wyobrażenia historyczna Mazurów pruskich*, Olsztyn.

- Kossert Andreas (2004), *Mazury. Zapomniane południe Prus Wschodnich*, Warszawa.
- Małek Janusz (2020), *Zanik ludu mazurskiego*, Dąbrówno.
- Martuszeński Edward (1965), *Nawet kamień*, Łódź.
- Oracki Tadeusz (1976), *Rozmówiłbym kamień ... Z dziejów literatury ludowej oraz piśmiennictwa regionalnego Warmii i Mazur w XIX i XX wieku*, Warszawa.
- Oracki Tadeusz (1983), *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX wieku (do 1945 roku)*, Warszawa.